

ההמוני והייחודי

עמי שטייניץ

בעשרים שנות **עדות מקומית**, התערוכה השנתית לצילום עיתונות ותיעוד, התפתח הצילום בכיוונים חדשניים: הושלם המעבר מצילום אנלוגי מודפס לקובץ דיגיטלי, ומרשתת המידע העולמית, האינטרנט, הפכה לכלי הפצת מידע בשירות ההמונים; מצלמות, תוכנות עריכת תמונה ורשתות חברתיות השתלבו במכשירי טלפון ניידים, שהרחיבו את מניפת המשתמשים העולמית והעצימו יצירה והפצה של ביטויים חזותיים; מרחבים ציבוריים רושתי במצלמות אבטחה, ופותחו תוכנות זיהוי, הדמיה ואיסוף נתונים, שמעבדות מידע חזותי ומילולי בכלים של בינה מלאכותית; והרישום הדיגיטלי, החשוף לעריכה ולהפצת חדשות כזב ("פייק ניוז"), מקשה יותר מתמיד על ההבחנה בין עובדה לבדיה.¹

המעבר מהמודפס לדיגיטלי, מנייר למסכים, שינה לחלוטין את מופע העיתונות. משנות ה-90, עיתונים מבוססים הקימו אתרים במרשתת ועיתונות אזרחית החלה להופיע בבלוגים וברשתות חברתיות. חברות מסחריות צמצמו את היקף הפרסום בעיתונות מודפסת בעלת תפוצה נמוכה ועברו לתקשורת אלקטרונית. עיתונים כמו *כותרת ראשית*, *מוניטין*, *חדשות*, *דבר*, *העיר*, *על המשמר* ואחרים נסגרו, ותנאי ההעסקה של הצלמות והצלמים המקצועיים העוסקים בעיתונות השתנו לרעה באופן משמעותי.

אמצעי הצילום ההמוניים, הנגישים לכל אחד ואחת, העמיקו את השחיקה בערך התצלום ובאמינותו, אך נוכחות חברתית מקיפה העצימה את משקלו התיעודי. ברמה האישית, המשפחתית והקהילתית הפך הצילום לכלי רישום מרכזי של קורות החיים, איסופם, עיבודם והצגתם.²

התנודה בין ההמוני לייחודי מלווה את הצילום מאז המצאתו במאה ה-19, וכל שלב מרחיב קהלים בהתפתחותו נע במסגרת הקצוות הללו.³ חדירת המצלמה, העריכה, השכפול וההפצה לכל כנפות תבל מלווה בהיצף דימויים סתמי, אך גם מציעה תיעוד חסר תקדים של קולות שונים. הצילום אינו רק ביטוי של יכולת טכנולוגית. הוא מקנה לקהילות מודרות נוכחות עצמאית בשדה הייצוג של התרבות החזותית.⁴ לצד עיתונות מודפסת, רדיו וטלוויזיה שפועלים בערוצים נפרדים, התפתחה תקשורת המונים, שאוספת, מצרפת ועורכת ייצוגים הנעים בין תמונה, קול, וידאו וטקסט. פעולת הצילום התרחבה למהלכי אוצרות אישיים, הכוללים בחירה בין תמונות, ארגון ארכיון על פי נושאים ויצירת תצוגות רשת ממוקדות.

¹ דידי הוברמן, ז'ורז'. דימויים למרות הכול, הקיבוץ המאוחד, 2019, עמ' 120.

² Bourdieu, Pierre. *Photography, A Middle Brow Art*, first published in French 1965, Polity Press, 1990, pp. 14, 19-30.

³ Scharf, Aaron. *Art and Photography*, Penguin Books, 1975, p.233.

⁴ Wall, Jeff. *Selected Essays and Interviews*, The Museum of Modern Art, New-York, 2007, pp. 143–168.

יכולות העריכה העצמית, שהשתכללו והתרבו בקצב גובר, שינו את דפוסי התקשורת ויצרו איזמים על היציבות החברתית. סיקור חסר אמינות ממקורות סותרים וכלי סייבר פולשניים טענו את הרקמה הפוליטית באפשרויות של תעמולת כזב לשם צבירת כוח וגיוס תומכים. הקיטוב החברתי, המחריף בישראל מאז רצח רבין, קשור לערעור העובדות שהיצף התקשורת מאפשר ולצורך בהתבוננות מסוג אחר בתמונת המציאות הסוציו-תרבותית המורכבת. שחיקת הדימוי ועיוות תפקידו מדגישים מצב גבולי, שבו תיעוד חיוני מתרחש תוך כדי ניצול לרעה, הפרת אמון והתפרקות חברתית.⁵

ב-2002 יזמה דנה וולפיילר ללקין הצגה שנתית של תערוכות צילום עיתונות ותיעוד כמקום למבט מושהה בשכבות העומק של מראות התיעוד.⁶ בשנה הראשונה הוצגה התערוכה **World Press Photo** לצד תערוכת צילום מקומי בשיתוף כתב העת *מסע אחר*, וב-2003 ייסדה את התערוכה **עדות מקומית**, שמוצגת מאז לצד התערוכה העולמית. מספר המבקרים, שהולך ועולה עם השנים, מעיד על הצורך בהשתהות, במבט ממוקד של תערוכה שנתית, מקומית ועולמית, בממד האנושי, הערכי והטכנולוגי הנרשם בשטף התיעוד היומי; במשמעות החברתית, היצירתית וההיסטורית שצלמות וצלמים לוכדים. ביטוי הממשות בשדות האמנות והתקשורת טעון בספק מסוג דומה. הקרבה והמרחק ביחס למציאות מעסיקים את האמנות משחר התרבות. הביטויים ההיסטוריים השונים יצרו מורשת חזותית עשירה של התמודדות עם הכוחות החברתיים שמכתיבים את התכלית הקיומית על פי דרכם. מסורת זאת מקנה רקע רב-תרבותי למהלכי תיעוד עכשוויים, המתרחשים בחברה משברית, האפופה בצדדים האפלים של טכנולוגיות הדמיה משתכללות. מגמות צילום ותקשורת חזותית פועלות במסגרת לימודי האמנות, ואמנות חופשית מסמנת את מגבלות הכלים השכלתניים, מעוררת תפיסה חושית ומזמנת משך אחר של יצירה והתבוננות.

הדגם שעל פיו הוקמה **עדות מקומית** הוא התערוכה **World Press Photo**, שנוסדה בהולנד בראשית שנות ה-50 של המאה ה-20. **עדות מקומית** מתבססת על תחרות שאליה שולחים צלמות וצלמים את תצלומי השנה החולפת שבחרו על פי תחומים, והעבודות הזוכות נבחרות על ידי צוות שופטים ואוצרת או אוצר המתחלפים אחת לשנתיים. מערכת קבועה מלווה את תהליכי השיפוט, ההפקה, העיצוב הגרפי והצבת התערוכה. הרכב זה של תחרות ואוצרות יצר מבנה תוכן מיוחד, שמרחיב את מספר השותפים ליצירת התצוגה המקומית. בתערוכה הבינלאומית הראשונה, שנערכה בקומה 49, קומת המצפה במגדל העגול של מגדלי עזריאלי בתל אביב, הופיעו תצלומים מהפיגוע ב-11 בספטמבר

⁵ Krauss, Rosalind. A Note on Photography and the Simulacral, October, Vol. 31, Winter, 1984, pp. 59-62.

⁶ יוגודר, מאיר. משולש הראיה והמשטח האלים של הדימוי הצילומי בעקבות מבצע 'עופרת יצוקה'. בתוך, דעאל לוסקי, חיים, עורך, Reality Trauma וההגיון הפנימי של הצילום, מכון שפילמן לצילום ואבי גנור, 2012, עמ' 10.

2001 במגדלי התאומים בניו יורק, מאפגניסטן לאחר הפלישה האמריקאית ומאינתיפאדת אל-אקצא בשטחים הכבושים. אירועים אלה ציינו עידן חדש של מיליציות, טרור עולמי, מאבקים לאומיים, מלחמות סייבר, רשתות חברתיות וקשר הדוק בין ההתרחשות המקומית לחוסר היציבות הבינלאומית.

בראשית דרכה התמודדה **עדות מקומית** עם תנאי תצוגה לא ממוסדים. אחרי שנתיים בקומת המצפה של מגדלי עזריאלי עברה התערוכה ב-2004 לדיזינגוף סנטר, שם הוצגה מדי שנה במרחב שונה, עד שהוזמנה משנת 2009 להציג במוז"א, מוזיאון ארץ ישראל. למרות המקום המתעצם של הצילום בתרבות, בתקשורת ובחיי היומיום ממוקם צילום העיתונות והתיעוד בישראל בשולי היצירה האמנותית. ההקשר החברתי והתקשורתי נתפס כמכשול בהשוואה למעמדו הבלעדי של האמן. צילום התיעוד כרוך במרחב התופעות, בהתרחשויות אקראיות של סימנים המכתיבים הידברות בלתי צפויה עם אחרות שמנפישה את המתרחש בין ההמוני לייחודי.⁷ מודעות רגשית, חברתית ותיעודית רושמת צירופים גבוליים נעדרי שליטה ושוברי היררכיה. הצלמות והצלמים העוסקים בתיעוד פועלים ממקום חוץ-ממסדי החשוף לסכנות חברתיות, ובמיקום התייחסותי שבו ההבעה אינה כרוכה רק בעצמה. תנועות אמנותיות, כמו הדאדא, הסוריאליזם, הפלוקסוס, הפופ והאמנות המושגית, השתמשו בצילום התיעודי של תופעות החיים כדי להתנגד לאוטונומיות האמנותית ועל מנת לחוש באמצעות התצלום את החותם האופטי הלא מודע של פריצת המציאות.⁸

יחסי המרחק והקרבה בין צילום לאמנות ובין הצילום התיעודי לאמנותי גרמו, בישראל במיוחד, למיקומו השולי של הצילום, ושל צילום העיתונות בפרט, במוסדות האמנות. תערוכות צילומי עיתונות קבוצתיות המעטות שהוצגו לפרקים נערכו בעיקר מחוץ למוזיאונים. ב-1951 ארגנה לשכת העיתונות הממשלתית תחרות צילום ראשונה בישראל,⁹ וב-1966 הוצגה בבית סוקולוב בתל אביב תערוכת תחרות הצילומים קאפה-שים, על שם רוברט קאפה ודיוויד (שים) סימור.¹⁰ טריאנלה בינלאומית לצילום נפתחה באוקטובר 1973 בבנייני האומה בירושלים סמוך למלחמת יום כיפור,¹¹ ותחרות ע"ש אדם קמינר הושקה ב-1976.¹² בשנות ה-80 התקיימו שלוש ביאנלות לצילום במשכן לאמנות בעין חרוד שהציגו צילום אמנות ותיעוד,¹³ ובשנות ה-90 הוצגה לראשונה התערוכה **World Press Photo**

⁷ Bourdieu, Pierre. *Photography, A Middle Brow Art*, first published in French 1965, Polity Press, 1990, p.97.

⁸ Benjamin, Walter. *A Small History of Photography, 1931*, in: Walter Benjamin, *One Way Street and Other Writings*, London, New Left Books, 1979, pp. 240–257.

⁹ רז, גיא. *צלמי הארץ מראשית ימי הצילום ועד היום, מפה, הקיבוץ המאוחד, 2003*, עמ' 262.

¹⁰ תיערך תחרות ארצית לצילום, מעריב, 16.5.1966.

¹¹ רז, גיא. *צלמי הארץ מראשית ימי הצילום ועד היום, מפה, הקיבוץ המאוחד, 2003*, עמ' 263.

¹² מעריב, 16.5.1976.

¹³ רז, גיא. *צלמי הארץ מראשית ימי הצילום ועד היום, מפה, הקיבוץ המאוחד, 2003*, עמ' 265.

בבית ציוני אמריקה בתל אביב.¹⁴ צילום העיתונות נתפס כישיר, פונקציונלי, חברתי, מקומי וחסר את הילת האמנות המערבית. הממד השולי של הצילום המקומי השתנה במידה מסוימת עם הפיזור הגלובלי של הצילום הדיגיטלי וביקורת פוסט-קולוניאלית על כשלי תרבות המערב.¹⁵

עדות מקומית צמחה כתערוכה שנתית קבועה בצומת שבו נפגשים יכולות צילום מפותחות, אמצעי תקשורת עולמיים, סדר כוח מעצמתי חדש, עלייה בחשיבותן של תרבויות מקומיות ושחיקת הדמוקרטיה. בשונה ממגדל הבבל הלשוני, התמונה החזותית יוצרת קרבה בין השפה המקומית לבינלאומית.¹⁶ ישראל ניצבת במוקד מסוכן של חדשנות טכנולוגית, לוחמה אזרית וקרעים חברתיים, שמעמידים במבחן את אמינותו של הצילום התיעודי, את משקלו ההיסטורי והתרבותי ואת חציית הגבולות שחיונית לקיומו.

התערוכה פועלת בתוך מבנה כלכלי המחייב שיתופי פעולה וחסויות. צילום תיעודי הסוקר נושאים פוליטיים וחברתיים מעוררי מחלוקת נתקל בקשיי גיוס מחברות מסחריות ומגופים ממלכתיים. למרות התנאים הללו, ובשל הערך ההיסטורי של התיעוד, נוצרות בכל זאת שותפויות עם גופים תקשורתיים, עירוניים, חברתיים, מסחריים ותרבותיים. **עדות מקומית** קמה כתערוכה אזרית, שבה מציגים צלמות וצלמים ישראלים, פלסטינים וזרים. סוכנויות הצילום מעסיקות אותם יחד, ובתקשורת העולמית מוצגים התצלומים על פי העניין החדשותי כזירת תיעוד אחת. בשנים 2008 – 2013 ערכה **עדות מקומית** ארבע סדנאות משותפות לצלמים וצלמות פלסטינים וישראלים – Frames of Realty. הסדנאות ביקשו להעצים את יכולות הסיפור המצולם באמצעות מפגש עם יוצרים מקומיים ובינלאומיים המנוסים בתחומים חזותיים ותקשורתיים. בסדנאות השתתפו גם צלמות וצלמים מעזה, אשר בגלל מבצע **עופרת יצוקה** וסגרים נמנעה מהם האפשרות להגיע לסדנה שנערכה בבית ג'אלה. הם השתתפו במפגשים באמצעות שיחת וידאו בסקייפ ושלחו קבצים לתערוכה בדואר אלקטרוני. ככל שהחריף הסכסוך צמצמו הצלמים והצלמות מהגדה המערבית ומעזה את השתתפותם **בעדות מקומית**, וכיום מציגים בה בעיקר פלסטינים תושבי ירושלים המזרחית וישראל.

בשנים הראשונות הוגשו לתחרות מאות תצלומים מודפסים ללא ציון שם שנבחרו על ידי צוות השופטים בפגישה סביב שולחן. ההתפתחויות הדיגיטליות אפשרו להקים ב-2006 מערכת מקוונת לקליטת התמונות. ההתרחבות התקשורתית והתכיפות הגוברת של פרסום ידיעות ותמונות העלתה את מספר התצלומים המוגשים ממאות לאלפים, ונקבעו שני סבבים מקדימים שחברי צוות השופטים עורכים באמצעות מחשבים אישיים. הבחירה

¹⁴ יודילוביץ', מרב. לתפוס את הרגע, Ynet, 2.12.2002.

¹⁵ יונה, יוסי. שנהב, יהודה. רב-תרבותיות מהי? על הפוליטיקה של השונות בישראל, בבל, 2005, עמ' 16-17, 151.

¹⁶ Foster Hall, The Archive without Museums, October, Vol. 77, Summer, 1996, p. 107.

הסופית של המקומות הראשונים בתחומים השונים וכן **תמונת השנה** ו**סדרת השנה** נערכת במפגש משותף של חילופי דעות ואפשרות לשכנע ללא חשיפת שמות הצלמות והצלמים. אוצר/ת התערוכה מלווה את כל השלבים, החל מהשיפוט המקדים ועד **בחירת האוצר/ת**. ממאגר התצלומים שהגיעו לשלב הסופי, המשלימה את תמונת התערוכה ואופן הצבתה. מערכת **עדות מקומית** מעדכנת רכיבי תוכן רבים בהתאם להתפתחויות טכנולוגיות ותיעודיות. ב-2007 נוסף לתערוכה תחום הווידאו. בדיווחי חדשות מקוונים החלו להופיע קטעי וידאו, והרשתות החברתיות מאפשרות להעלות סרטונים, שבאמצעות תוכנות עריכה זמינות ניתן לשלב בהם תמונות בודדות, קול, טקסט וגרפיקה. היכולות התקשורתיות הללו הפכו לרכיב מקוון נפוץ ומשפיע ושולבו **בעדות מקומית**. הגדרת התחומים של התערוכה והצלמים המקצועיים הרשאים להגיש תמונות מושפעת אף היא מהמצב המקוון. לצד מחזיקי תעודת עיתונאי, גם צלמים שעבודתם מוצגת באתרי עיתונות וצלמי תיעוד שאינם פעילים בתקשורת אך מציגים בגלריות ובמוזיאונים לאמנות עכשווית יכולים להשתתף בכל תחומי התערוכה פרט לחדשות. התחומים האחרים – חברה וקהילה, דת ואמונה, טבע וסביבה, ספורט, אורבניזם ותרבות – נוגעים בכל פינות החברה וכוללים תמונות בודדות וסדרות. ב-2014 נוסף תחום **הסיפור המצולם**, שנקרא בהמשך **חשיפה ארוכה**, לצורך הצגת סיפורים המצולמים לאורך שנים מספר ואינם מוגבלים לתחומי התחרות. מניפת האפשרויות המתהווה הופכת את התערוכה ליעד שאליו נשלחות עבודות שלא הופיעו בתקשורת ויכולות למצוא את מקומן בתערוכה שחוצה את גבולות התיעודי והאמנותי.

עדות מקומית, הפועלת בתקציבים מצומצמים, הקימה ב-2005, בנוסף לתערוכה השנתית, אתר מקוון המכיל מאגר תיעוד עכשווי מקיף, ומ-2007 מלווה קטלוג את התערוכה. מנקודה זאת נשקף עוד יותר החוסר הכולל במחקר, תערוכות נושא ותערוכות יחיד, ארכיון, ביקורת, אוריינות חזותית, חינוך, מעורבות קהילתית וקשרי חוץ.¹⁷ למרות הקשיים והמגבלות משלבת **עדות מקומית** מעת לעת תצוגות נושאיות בתערוכות השנתיות ויוזמת תערוכות בשיתוף מוסדות תרבות אחרים. יחד עם מחלקת החינוך של מוז"א מגובשות תוכניות הדרכה לתלמידי בתי ספר ולקהל הרחב, ומ-2020 מוצגת בשיתוף משרד החינוך **עדות צעירה**: תערוכת עבודות של בוגרי תוכניות צילום בבתי ספר תיכוניים. באותה שנה, בעת מגפת הקורונה, הוצגה **עדות מקומית** ללא התערוכה הבינלאומית על קירות הזכוכית החיצוניים במעברים שנוצרו בין גורדי השחקים שקמו במתחם מידטאון, תל אביב.

התרבות החזותית הנפוצה נוצרת בכלים טכנולוגיים מידיים, שפוסחים על לימודי אמנות, תולדות התרבות וטכניקות יצירה שונות. הצילום מושפע יותר מפיתויים אלקטרוניים וצבירת לייקים ופחות מלבטים המתרחשים בין תוכן, יצירה ותצוגה. **עדות מקומית** פועלת בסביבה

¹⁷ מכטר, איתן. אוריינות חזותית, עיון, מחקר ויצירה, רסלינג, 2010, עמ' 26-31.

של פערים וגבולות הנחצים לטובת ביטוי תמונת יחסי האנוש, מתוך תחושת אחריות וחיוניות מתחדשת של הבעתם. **עדות מקומית** מציגה תמונת מצב המתרחשת בליבם של מתחים לאומיים, תרבותיים, דתיים, קהילתיים, מגדריים, אקלימיים, מפלגתיים, כיבוש וסכסוכים אזוריים, המתקיימים בסביבה צפופה וחמושה, תוך איום על הדמוקרטיה ועל חופש הביטוי.